

VILNIUS UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Viktorija
JONKUTĖ

Collective Memory in the Lithuanian and Latvian Literary Press during the National Revival of Late 20th Period

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology H 004

VILNIUS 2020

This dissertation was written between 2013 and 2019 at The Institute of Lithuanian Literature and Folklore

Academic supervisor:

Doc. Dr. Vigmantas Butkus (The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, humanities, philology – H 004).

This doctoral dissertation will be defended in a public/closed meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Dr. dr. Laura Laurušaitė (The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, humanities, philology – H 004).

Members:

Prof. Dr. Zanda Gūtmanė (*Zanda Gūtmane*) (Liepaja University, humanities, philology – H 004).).

Dr. Dangiras Mačiulis (The Institute of Lithuanian History, humanities, history, H 005).

Doc. Dr. Aurelija Mykoliaitytė (Vytautas Magnus University, humanities, philology – H 004).

Prof. Habil. Dr. Kęstutis Valentinas Nastopka (Vilnius University, humanities, philology – H 004).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 3 p. m. on 15 September 2020 in K. Donelaitis Room of the Faculty of Philology at Vilnius University. Address: 5 Universiteto St., 01131, Vilnius, Lithuania, Tel. +370 5 268 7000; e-mail: infor@cr.vu.lt

The text of this dissertation can be accessed at the library of Vilnius University, The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, as well as on the website of Vilnius University: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Viktorija
JONKUTĖ

Kolektyvinė atmintis XX a. pabaigos tautinio atgimimo laikotarpio lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

Humanitariniai mokslai,
Filologija H 004

VILNIUS 2020

Disertacija rengta 2013–2019 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute

Mokslinis vadovas:

Doc. dr. Vigmantas Butkus (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004)

Gynimo taryba:

Pirmininkas – **dr. Laura Laurušaitė** (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004);

Nariai:

prof. dr. Zanda Gūtmanė (*Zanda Gūtmane*) (Liepojos universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004);

dr. Dangiras Mačiulis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija, H 005);

doc. dr. Aurelija Mykolaitytė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004);

prof. habil. dr. Kęstutis Valentinas Nastopka (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija, H 004)

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2020 m. rugsėjo mėn. 15 d. 15 val. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto K. Donelaičio auditorijoje. Adresas: Universiteto g. 5, LT-01131, Vilnius, Lietuva; tel. +37052687000; el. paštas: infor@cr.vu.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

SUMMARY

This doctoral dissertation is a comparative study of collective memory (re)constructed in the Lithuanian and Latvian literary press of the late 1980s and the early 1990s. The title of the work indicates its three key thematic and problematic areas that can be summarised as the following keywords *collective memory*, *literary press* and *Revival*.

Research object and researched material

The main researched object is the Lithuanian and Latvian collective memory (re)constructed in the literary press. The comparative study aims to determine and compare the most symptomatic images of the Lithuanian and Latvian past of the late 1980s and the early 1990s that are predominant in textual reflections and to define the outlines of the conceptual discourse they are developing as well as the reflections of the historical and sociocultural context. The research focuses mostly on the memory of ethnic and national communities but also covers some other aspects.

The collected material and the comparative research highlight not just the parallels, similarities and differences between the Lithuanian and Latvian collective memory and culture of commemoration, but also the peculiarities of the Revival's culture and literary press. Therefore, the dissertation complements not only the research of the collective memory of the aforementioned nations but also the culture of commemoration of the Revival and the literary and cultural press.

The multifaceted focus of the dissertation's research covers diverse and highly varied material which includes artistic, publicistic (essayistic) and critical texts. For its selection, the theoretical model of the integrated programme "The Culture of Memory in Lithuania" (supervisor Alvydas Nikžentaitis), which was implemented by historians during 2009–2013, was used. As a result of the broad scope of the object and the research material as well as the variety in memory

forms that are promoted in public communication, several different elements of the culture of memory that are reflected upon in the texts and that highlight the intensity of the development of the culture of commemoration during that period of time have been included in the research:

- material forms of memory (e.g. street names, urban objects, public spaces, memory institutions, monuments and other heritagisation practices)

- non-material (so-called *soft*) forms of memory (e.g. noteworthy days, anniversaries, myths about cities and the state, national symbols, mythological and cultural heroes, literary texts),

- analysis of the discourse of the culture of memory (e.g. debates about the past, reflections on traumatic, historical experiences, speeches on special occasions and other commemorative acts and gestures),

- creators and carriers of the culture of memory (state policy, non-profit organisations, social groups and communities, progenitors of national culture, political and public figures).

Thus, the research includes episodic discussions of various structural elements of collective memory and the culture of commemoration: cultural products as forms and contents of memory, the prevalent trends of the culture of memory, the commemorative and communicative practices and processes that determine those trends, contextual material, and the conceptual discourse created by using them, notable examples of interaction between cultural and communicative memory. The research also examines, in fragmented fashion, the dynamic and changes of collective memory: cases of continuity, conflict, and transformation. The research of textual representations is complemented, concisely, by contextual data which makes it possible to determine the more accurate functions and meanings that the studied episodes of memory held for the Revival-period society.

Research sources

The primary source of the research is the Lithuanian and Latvian literary publications of the national revival (shortened as *Atgimimas* or the Revival, *Atmoda*) during the late 20th century, which is chronologically defined as the period of 1988–1992. The term of the Revival functions in the dissertation as a summarised chronological reference and cultural category which describes an intense, mass, overall national, civic, political, cultural, social movement and change. Its chronological boundaries were chosen based on the concept of the late 20th century's *ref(v)olucija* (*ref(v)oliucija*), which is characterised by the identical chronological period. This definition is also the result of the more significant political and social events in Latvia and Lithuania during that time, the re-establishment of independence in 1990, which served as their culmination, and the development and characteristics of the cultural press.

Most of the material consists of literary publications published by the Lithuanian and Latvian writers' unions: the weekly *Literatūra ir menas* and the monthlies *Pergalė* (*Metai* since 1991) and *Nemunas*, their almost analogous Latvian counterparts *Literatūra un Māksla*, *Karogs* (*Flag* in English) and *Avots* (*Source* or *Spring* in English). They are occasionally complemented by cultural and social periodicals: the Lithuanian weekly *Šiaurės Atėnai*, monthlies *Kultūros barai*, *Metmenys*, *Sietynas*, daily newspaper *Kauno tiesa*, Latvian journal *Zvaigzne* (*Star* in English), newspapers *Rīgas Balss* (*The Voice of Riga* in English), *Lauku Avīze* (*Newspaper of the Village* in English), *Diena* (*Day* in English). Research also includes additional publications that are outside the chronological boundaries of the Revival, the more noteworthy texts of diaspora authors and sources that expand the research material and the historical perspective, highlighting the dominant characteristics of the content.

Relevance of the subject

The dissertation gains relevance thanks to the viability and multidimensionality of the research of its main object, collective memory, as well as the uniqueness and multiple meanings of the Revival period and the significance and multifunctionality of the literary press, which reported on the topicalities and realities of the time.

The Revival period of the late 20th century is a multifaceted process of change and transition, a societal breakthrough, an intense, dynamic and comprehensive transformation. These sociocultural changes are highly productive and creatively integrating: in the marginal situations of change, fundamental cultural and historical shifts are brought to the foreground, changes related to ideology and values occur, and the search for an individual as well as collective identity are intensified.

The Revival is also defined as a reconstructive, restitutorial sociocultural transformation. The conceptual discourse of the time was dominated by the motif of returning. One of the key tasks that emerged was the filling-in of the historical interruption, the “white spots of history” that were concealed during the Soviet occupation, the search for and repossession of authentic memory, which occurred in various ways.

In terms of the changes in the cultures of memory during the late 20th century, the cases of Lithuania and Latvia are also representative of the cultures of memory in other countries and societies. Quantitatively, both Baltic nations are small and the historical events that affected their fates are a part of the collective memory of most of them; however, at the same time, these are countries that are sizable enough for their collective memory to be complex and multifaceted.

More detailed sociocultural and interdisciplinary research of the Revival is highly significant: during this period, the conservative basis of the collective memory of the 21st century Lithuanians and Latvians was formed, as well as the foundation of their identity which is based on it and has remained relatively stable for a long period of time,

occupying a dominant position. The events of the re-establishment of independence during the late 20th century are still among the most important for the residents of Lithuania and a new culture of memory is forming on their basis. Moreover, the first generation of people born after the re-establishment of independence has already grown up. The collective memory of this generation borders this period, but it is already interpreted differently, it includes less personal historical experience. Even though, as the number of live witnesses decreases, the primary authenticity of this experience is lost, wider opportunities emerge for an open analysis and assessment of the past.

During the Revival, a new culture of the press and publicistic writing was forming. Literary press and the overall public communication sphere of the time also included manifestations of the changes of historical discourse, sociodynamics, and a new wave of intense (self-)expression. The cultural press was a particularly lively, dynamic sociocultural phenomenon. Literary and cultural periodical publications in Lithuania and Latvia had undoubtedly become an intense, influential and unifying cultural, social and political force, which performed many more functions than before the Revival or after it. Before 1991, the circulation of the most popular magazines and newspapers had reached 100,000 copies, they enjoyed a high demand. Thus, the literary, cultural press of the Revival is an area which deserves separate consistent research and which is not limited to the fields of journalism, communication, or literary science, but also should be researched as a part of cultural heritage.

In spite of the significance and relevance of the Revival, the public, especially in Latvia, is divided in their assessments of this period, and there is a sore lack of its in-depth sociocultural research. The more prevalent research focuses on the memory of either the Soviet times or the independence period. However, in-depth comparative studies of the collective memories of Lithuanians and Latvians as well as the literary, cultural press or the culture of the Revival are even rarer, their perspectives are more theoretical rather than practical and aspectual or

individual-case analyses are dominant; therefore, this dissertation is the first more detailed work of this kind.

For a long time, the ethnolinguistic, ethnocultural heritage served as the foundation of the Baltic cultural memory; however, now the memory of the Balts more and more often becomes a part of the memory of the regional, geopolitical Baltics. Combining locality with regionality, an alternative, broader, tension-reducing model of cultural, ethnocentric regionalism could be developed. The search for a dialogue-based model of national memory in Lithuania and Latvia is still one of the more important tasks, and its development has made it evident that the history of international interactions and the parallels between them can unveil new connections and relations.

Seeking to avoid preconceived schematisation, it is worthwhile to examine more closely individual cases of memory reconstruction, to analyse and compare what and how is remembered first in the literary press of Lithuania and Latvia during the selected period. The live, relevant memory of the Balts, which is (re)constructed in parallels, is almost completely lost, though simultaneously it is yet undiscovered; therefore, each more in-depth study contributes to its development and uncovers the national peculiarities of the kindred nations.

Aim and objectives

The main aim of the research is to perform a comparative analysis of the (re)constructed collective memory and the culture of commemoration in the Lithuanian and Latvian literary press during 1988–1992, and, according to its results, to characterise in broad terms the manifestations of the Balts' memory and determine the differences and similarities between the national identities that are based on them.

To achieve this aim, the following **objectives** are established:

Theoretical:

- based on theories of collective memory, to define the principal concepts of memory used in the research (communicative, cultural memory, culture of commemoration, memory policy);
- to concisely discuss the methodologies of comparative research of memory, media, communication and sociocultural studies as well as their compatibility;
- to reveal the relationships between collective memory and identity, to highlight the aspects of collective memory dynamics and sociability;
- to construct the most appropriate methodological approach by combining comparative analysis with theories on collective memory and applying sociocultural methods of textual research.

Practical:

- to construct the framing of the research by using theories of collective memory and applying sociocultural methods of textual research: to select the most relevant, representative and symptomatic texts of literary periodicals and uncover the shared layers and comparative aspects of their analysis;
- to research the content of (re)constructed collective memory in the Lithuanian and Latvian literary periodicals in order to describe its type and principal components based on the dominant episodes of the past, their semantic axes, and other most common characteristics;
- to research the relationship between the discourse created in the Lithuanian and Latvian literary press during 1988–1992 and the general context of the researched time period;
- to justify the potential of comparative researches of the collective memory of the Balts as well as the culture and literary press of the Revival in the late 20th century by uncovering their extraordinary characteristics;
- by comparing the forms and contents of the expressions of collective memory in the Lithuanian and Latvian literary periodicals

on the basis of selected comparison aspects, to reveal and analytically describe the principal components of the memory of both Baltic nations as well as their typological similarities and differences, and define their interrelations and national specifics.

Research methodology

The theoretical framework of the research consists of the concept of collective memory by Maurice Halbwachs and the theories on communicative and cultural memory by Jan and Aleida Assmann. Memory is perceived as a phenomenon which is shaped and (re)constructed during communication on the basis of the past and which supports group identity and (self-)definition. The work also relies on the concepts of places of memory by Pierre Nora and collective identity by John R. Gillis and Anthony D. Smith. Additionally, the study is based on theoreticians that defined the media, communicative rituals as well as practices of mythologisation and heroisation. By combining the theoretical assumptions of these scientists and adapting them for the selected material and the specific cases of analysis, a unique theoretical framework is constructed.

The broad spectrum of the issues tackled in the dissertation determines the interdisciplinary, integrated character of the research. The interdisciplinarity is the result of the multi-layered phenomenon of memory, which falls within the purview of the fields of history, sociology, psychology, political science, anthropology, media, and other fields. The dissertation combines several research methods: analysis of discourse, sociocultural, textual and contextual analysis, as well as analytical-descriptive and comparative methods.

The structuring of the research material and the construction of the framing for the analysis begins with the quantitative selection of texts. The selected sociocultural methodology for their reading and interpretation predetermines a contextual, discursal analysis of sources which includes their historical, sociological, textological, literaturological, culturological, and ideological aspects. The

theoretical assumptions of Michel Foucault's concepts of public discourse, applied in the research, underline the issue of the relationship between the text and the context: text is perceived as a formation affected by context, but also as a factor which affects context itself. The conceptual content is perceived not as an objective reality but as a construct, a representant.

The dissertation holds the cognitive view, which is also supported by the general understanding of episodic memory applied in psychology: both individual and collective memory is incapable of rebuilding the entirety of the past; therefore, it first chooses and preserves the episodes that are the most essential based on certain criteria and circumstances. Thus, memory, especially cultural, can only be discussed in a fragmented manner, by examining its individual parts; for this reason, this study too does not aim to cover the entirety of memory. While researching parts of memory, it is helpful to make use of the assumptions of cultural thematology by claiming that, when structuring the sociocultural context, the thematic aspects of representative reflections of the past, as certain contents of discourse, outline the more noteworthy moments of culture, socium, and historiographical chronology, and indicate the dominant episodes of the collective memory. The latter can be divided into the following generalised groups of categories, such as psychological state (e.g. torment), ideological position (e.g. nationalism, European-ness, Western-ness), social classification (e.g. exiles), temporal topography (e.g. the interwar, the Soviet times, the period of Independence), personalities and mythological, cultural heroes (e.g. Lāčplēsis, Maironis, the Grand Dukes of Lithuania).

For a more in-depth empirical research, the more notable, affecting publications by the more prominent Lithuanian and Latvian authors have been chosen that have recurrent themes and that give relevance to the contexts of the past. In order to avoid bias and reveal the inconsistencies of the discourse, the research also includes publications that offer more controversial, alternative interpretations. Therefore, the conducted empirical study is a qualitative analysis of

their themes and discourse: it uncovers the episodes and images of the past as well as figures and places of memory (and their meanings) that are dominant in the reflections and that function in the study as the thematic axes of the (re)constructed discourse of memory; they are to be perceived as the aspects which localise and characterise the memories of the nations and countries of Lithuania and Latvia in the cultural chronology.

The research employed the inductive principle: separate research cases were analysed; after systematising them, the concluding remarks are presented. The breadth of this study, which employs several different methods and theories, unveils the multidimensional potential held by the comparisons between the Lithuanian and Latvian Revival culture, collective memory, and sociocultural identity.

The structure of the dissertation

The dissertation consists of the following five parts: introduction, theoretical section, analytical-empirical section, conclusions, and the list of sources and literature. The structure of the work was determined by the chosen theoretical and methodological presuppositions of the research as well as by the material itself, in addition to the (re)constructed context of the examined time period. The introduction discusses the time period of the Revival in the late 20th century in order to highlight its multidimensionality and uniqueness, to describe the memory discourse developed during this period as well as the more intense moments of the dynamics and statics of (re)constructed collective memory and cultures of commemoration, and to emphasise the importance of literary press.

The theoretical section of the dissertation consists of two chapters: “The concept of collective memory and the theoretical assumptions of the research” and “The function of collective memory in the press”. The first chapter presents a detailed definition of collective memory, discusses its relationship with the cultures of memory and commemoration as well as the distinction between cultural and

communicative memory, and identifies their more significant elements and dimensions. Separate sub-chapters of this section are dedicated to the discussion of the issues relevant to the object of the dissertation's research: the relationship between collective memory and sociocultural identity and the regions and communities of memory.

The second theoretical chapter explores the multifaceted role of the literary press during the Revival time period and the characteristics of the communication medium. It underlines the media rituals typical of the latter that performed the function of social integration and shaped the collective memory and the self-image of the communicating community members. The significance of symbolic forms of expression is emphasised: the events of the past and the people who had become certain value codes or symbols are established by practices of mythologisation and heroisation as universalised, idealised images, cultural monuments.

In the analytical section of the work, an empirical study is conducted. This section consists of three chapters: "The dominants of the Baltic cultural memory", "The dominants of the Baltic communicative memory", and "The dimensions of transnational memory". These chapters distinguish and compare the dominants of collective memory (re)constructed in the Lithuanian and Latvian literary press: the most typical, symptomatic images of the past and their meanings.

The dominants of cultural and communicative memory are defined using national, political, mythological and cultural-historical dimensions or separate, specific conceptual aspects. Some significance to their discussion is held by Vasily Safronov's insights about the potential of the research of memory in the historiography of Lithuania. According to him, the primary theory of collective memory is not always suitable for the research of the modern times, as in the latter there is no clear boundary between cultural and communicative memory; therefore, it is more purposeful to examine the trends of the

meanings created by the media in the public sphere and the communication medium rather than the cultural level of a specific group's memory. Thus, the dissertation presumes that in dynamic sociocultural processes these components are often intertwined and interact with one another; for this reason, the proposed structuring is more functional and conditional rather than defined by strict boundaries.

The section of the dissertation dedicated to cultural memory highlights the principal ideological positions that were prevalent in the press of the Revival period, the images of national, historical-cultural, mythological heroes that are (re)constructed in the discourses of the past, their conceptual aspects, and the practices of actualisation. Underlining the moments of transformation, the movements of dynamics and the heterogeneity of the discourse, individual sub-chapters cover the cases of deconstruction, demythologisation and deromantisation in the literary press.

The research section dedicated to communicative memory focuses the most on the traumatic discourse of the Lithuanians' and Latvians' collective memory of the late 20th century, particularly the reflections of the exiles and the diaspora. Separate sub-chapters bring into consideration the agrarian, natural tradition, which was (re)constructed in the literary press and which underscored the trends of sacralisation and mythologisation, as well as urban memory and heritage, especially the similarities and differences between the memory cultures of Latvia and Lithuania.

The final chapter of the research section delves into the issues of transnational, geopolitical memory which integrate local, national and global, international phenomena and construct new models of (self-)definition of identities that are based on those phenomena. In the discussed cases of the expressions of ethnocentrism or multiculturalism and multinationalism, the aim is to emphasise the fragmented nature of multifaceted identities, the intersections between memory and identities, as well as competing versions of memory. Most of the research focuses on the reflections that bring attention to

the national communities of Latvia and Lithuania (Jews, Germans, Poles, Russian speakers). The final sub-chapter is dedicated to the discussion of the perspectives of the regional model of the Baltics and the Balts, as well as the peculiarities of the memory of the Balts and the Baltics.

Defended statements

- The literary, cultural press of the late 20th century was one of the factors that contributed to sociocultural changes and performed a significant role in the development of the Lithuanian and Latvian culture of memory of the Revival period.

- The literary press of 1988–1992 supports the suggestion that a new culture of memory and new communities of memory formed in Lithuania and Latvia during the Revival period.

- The literary press of 1988–1992 substantiates the fact that memory and reflections of the past are some of the most significant components of the individual and sociocultural identity of the time thanks to which the Revival is defined as a reconstructive, restitutorial sociocultural change.

- The collective memory (re)constructed in the Lithuanian and Latvian literary press of 1988–1992 is dominated by the following general components: national tradition, experience of exile-diaspora, reflections of the interwar and the Soviet times, agrarian-natural tradition and the urban heritage, the memory of the national minorities, and regional memory.

Conclusions

As evidenced by the conducted research of the dissertation, the Lithuanian and Latvian literary, cultural press of 1988–1992 functioned not just as a channel of the media, a communicative, informational instrument which reflected the realities of the Revival and imparted its dynamics and changes as well as ideological and

creative conflicts, but also as a factor which influenced the sociocultural circumstances. The press also intensively performed one of the key tasks of the late 20th century's Revival: the filling-in of the historical interruption, the "white spots of history" that were concealed during the Soviet era, the seeking and repossession of authentic memory. The conceptual discourse of the Revival was dominated by the motifs of "return", "preservation", and "restoration", which determined the retrospective, restitutive projections of a "conserved" identity. Literary periodicals used memorial and communicative rituals to develop a distinctive culture of memory and commemoration.

Promotion of the ideology of memory also manifested as a certain form of secondary, symbolic existence and thinking, which signified manifestations of both conscious (re)constructive establishment, national defence and resistance as well as of conservative consciousness, in addition to a moment of an ideological crisis.

In summary, the principal discursive functions of (re)constructed forms of memory in the researched literary periodicals of the Revival period can be defined as the following:

- communicative-informational (literary press as an open, public sphere, a mass communication channel and medium: discussions were developed on memory-related issues, lists, documents, letters and other sources of exiles and people who disappeared in the diaspora were published);

- ontological-metalinguistic (memory-related reflections as a form of symbolic, secondary existence, ritualistic practices of mythologisation, absolute, timeless past, existence in the forms of memory communities);

- reproductive-mimetic (the culture of Revival and statehood, communicative, memorial rituals of the media, continuity and cyclicity of traditions, actualisation of the interwar heritage);

- testimonial (testimony of experience and the past, pursuit of historical, social justice and the truth);

- identification (construction of an individual, sociocultural identity, writing of sociobiographies);
- functional-pragmatic (heritage (re)construction, actualisation and structuring of the past);
- ethical-moral (conflictual moments of transnational memory, motif of victimisation, discourse of guilt, problematic cases of the interaction between collective memory and national identities, the division between the culture of commemoration and social memory);
- emotional-therapeutic (publicising of traumatic memory, self-reflection);
- social-mobilising (development of communitarianism and collective identities, integration of society);
- political-ideological (competing memories, memory politics, and positions of power of the Lithuanian and Latvian national minorities).

These conceptual aspects of the memory (re)constructed in the literary press are not strictly separated from one another; thus, they complemented each other and, while interacting with one another, they created a multifaceted, multivocal memory discourse, a dynamic relationship between the creators, conveyers of memory and the public. Even though the discourse which constructed the memory culture of the Revival period, particularly its first year, was rather monologous and homogenic, reflections contributed to the development of a multifaceted, heterogeneous, multivocal formation consisting of various elements of different content and genres. Its research has revealed dynamic moments of the transformation of collective memory: interactions between the cultural and communicative and the individual and collective memory, transformation of archival cultural memory into the active, live one.

The Lithuanian and Latvian literary press of 1988–1992 mostly constructed the national, national-collective memory (i.e. cultural, communicative ones and their interaction), but the transnational (i.e. cross-border, international, regional) memory was also actualised.

The foundation of the **cultural** memory of Lithuanians and Latvians which was (re)constructed in the literary press of the Revival period, as well as the Revival itself, can be described in 4 more notable interacting dimensions (national, cultural, political, and mythological):

- *The parallel of the national dimensions* highlighted the following more notable characteristics of the components of Lithuanian and Latvian national tradition: a comparison between two of the more significant pioneers of national culture who dominated the cultural memory of the late 20th century and who were actualised during the Revival, the ideologists Ernests Brastiņš from Latvia (1892–1942) and Stasys Šalkauskis from Lithuania, as well as between the principles of their national ideologies, revealed that both nations had a constant conservative layer of national tradition which was represented by the aforementioned ideologues, as well as fundamental principles of the concept of nationality. The latter were attempted to be returned to the cultural circulation and instilled in the consciousness of the contemporary society with the help of didactic, reproductive, memorial methods and the example of cultural and national role models and ideologues. In the case of the Latvian ideologue, it was mostly based on the ancient religion of the Balts and other Baltic heritage, the measure of the self-contained value of universalised Latvianness, whereas in the case of Lithuanians, it relied on the Catholic tradition of culture, the relationship with Europeanness, Westernness. Critical distance was a necessary condition for the reconsideration, as a result of which these ideologues found themselves in a borderline position between memory and oblivion, and thus they were reflected upon more in the culture of commemoration, but they did not receive more intense, individual interpretations in the society of the time. In other words, even though they were actualised, they functioned more as accumulative, stable components of cultural memory, but did not become active factors that create collective identities.

- *The parallel of the cultural-historical dimensions* singled out the following cultural heroes, figures of the late 19th century's national movement who appeared in the Lithuanian and Latvian cultural memory of the Revival: Rainis (real name Jānis Pliekšāns, 1865–1929), Andrejs Pumpurs (1841–1902), and Krišjānis Barons (1835–1923) in Latvia, Maironis, Jonas Basanavičius, Kristijonas Donelaitis, Vincas Kudirka, Vydūnas in Lithuania. Reflections of Latvians were dominated by the individualised, canonised model of cultural heroes, in which they were perceived as universums, expressions of national and political ideals. Symbolic, personified forms of national expression were prevalent. Their most striking example is the reflections that actualise Rainis. The “pantheon” of the individual national heroes of Lithuanians is more fragmented, scattered, and it functioned more passively than the Latvian one in the communicative memory, whereas the conceptual contents were connected to statehood. The most actively used ones were Maironis and Brazdžionis, who, like Rainis, functioned not just as figures of cultural memory but also as components of communicative memory that were developing the societal identities of the Revival period.

- *The parallel of the mythological dimensions* underlined the following characteristics of the folk, mythological or legendary, legendised heroes who were the most actively actualised during the Revival (Latvia's Lāčplēsis, Lithuania's Grand Dukes Vytautas and Gediminas): in the Latvian case, the mythological dimension of cultural memory manifested as a stable, canonised one, while in the Lithuanian case it was fragmented, lacking a single dominant hero, who was symbolically replaced by the legendised, mythologised images of Vytautas and Gediminas. Thus, Latvians returned to the historised, contemporised mythical, abstract time, whereas Lithuanians looked back at the mythologised traditions of statehood. This trend also reflected the most prominent overall difference between the two nations' cultural memories: the Latvian one was dominated by the folk, mythological dimension (historised), while the Lithuanian one by the historical, political dimension (legendised).

There were cases of deromantisation as well: those worth mentioning include *Lāčplēsis trimdā un varoņu conference (Lāčplēsis in the Exile and the Conference of Heroes, 1990)* by Dzintars Sodums (1922–2008), published in the Latvian literary press, as well as *Ķēves dēls Kurbads (Son of a Mare, 1990)* by Jānis Turbads (real name Valdis Zepas, 1932–1996) and poetic interpretations of Grand Dukes and their relatives by Sigitas Geda. These works, the story of Lāčplēsis' monument, and the cases of duke monumentalisation that sparked discussions in Lithuania signified the moments of renewed development of culture of commemoration, while the active reactions to these issues by the public at large demonstrated the functioning of the aforementioned heroes in the communicative memory and brought the intersections between the officially regulated cultural and the dynamic social memory to the forefront.

- *The parallel of political dimensions* highlighted the characteristics of the commemoration of culture of two presidents, Kārlis Ulmanis (1877–1942) and Antanas Smetona, who were associated with the interwar culture as well as traditions of national statehood and who were actualised the most and re-embedded in the collective memory during the Revival period. In the literary press and the overall public sphere of the time, the reflections on the Latvian politician were much more intense. Positive factographical representations of Ulmanis, which were building his heroised, mythologised portrait, were dominant. There were sporadic critical evaluations and attempts to demythologise this politician. Smetona was less mythologised in the literary press, and he was discussed more pragmatically and laconically. In the diaspora, these political figures received contrasting assessments: Ulmanis tended to be criticised more, whereas Smetona was sought to be re-embedded in the collective memory.

During the Revival period, the literary press underwent not just quantitative but also qualitative changes; a new culture of memory and new communities of memory were forming. Moreover, the discussed period was culturally heterogeneous; in five years, the transformation

of traditions and ideologies, which caused an identity shift, occurred both at individual and collective levels. Differences in the collective memories of different generations, as well as in their relationships with culture, have also been observed. The newly emerged creators, representatives of the diaspora and national minorities held discussions in the literary press and the overall public sphere, rejecting nationalism and the established, regulated norms. The changes were reflected in the literary fiction as well. During the Revival, Gavelis became one of the more prominent and rebellious critics of national ideology. His work utilised a particularly large “repertoire of [negative] modernist aesthetics”. The publication of his novels *Vilniaus pokeris (Vilnius Poker)* and *Jauno žmogaus memuarai (Memoirs of a Life Cut Short)* (1989) was scandalous and contributed to the transformation of the time.

Comparing these cases of deconstruction of Lithuanian and Latvian authors, their essential difference can be summarised as the following: for Latvian authors, the foundation remains based on mythology, folklore, and the diaspora’s experience; meanwhile, for Lithuanians, the foundation is the urban heritage, national traditions, and the realities of the late Soviet period.

The **communicative** memory (re)constructed in the Lithuanian and Latvian press of the Revival period in the late 20th century can be partly described in terms of three main dimensions: traumatic, agrarian-natural, and urban.

- *The traumatic dimension* emphasised the experience of exile and the Soviet times, which was dominant in the communicative memory. The reflections of the Baltic nations expanded on and universalised the concept of exile and “internal emigration”.

The Lithuanian literary press actualised the experience of the exile more. Dalia Grinkevičiūtė’s memories of the exile started creating the culture of the commemoration of this tragic experience: individual, autobiographic, archival traumatic experience became a part of communicative (and later cultural) memory. The literary press was where the more detailed reflections on the first exile were published

and a culture of exile commemoration started forming, which was characterised by the martyrological motif of suffering, the heroisation and poetisation of the strength of the exiles, their loss of the homeland as well as their return. Individual memories of the exiles were assimilated into the discourse of trauma, silent heroism and poetics of the exile became a part of the overall myth of the exile. Collective memory underwent qualitative changes. Reflections on exile moved from the periphery to the central, dominant position and started performing sociocultural functions that integrate the nation and the society.

In the Latvian literary press, reflections were more frequent on the experience of the diaspora and emigration (*trimda* in Latvian) which underlined the multifaceted external and internal foreignness: foreignness to oneself, to the environment, to the relatives, and to Latvia. The myth of return was dominant motif in Lithuanian reflections on emigration. It became the principal component of diaspora literature and their literary biography. The main aim of the reflections in the press was to bring back the departed, physically, culturally and morally distanced ones to the Lithuanian cultural space, to disclaim saying *Who Departed Never to Return*. The return of the poet Brazdžionis was a long-awaited historical, national, cultural event, a political gesture.

In the Latvian literary press, more critical cases of articulation of the exile history as well as the discourse of guilt have been observed. The experience that they reflected implied exclusion more clearly, being in the periphery, otherness, tense relationship with the Latvian national community. During the Revival, in order to return the diaspora and integrate them in the national context, their memory became a part of the Latvian national culture and identity, but its scope did not reach state-level.

- *The agrarian-natural dimension of memory* highlighted the reflections of the agrarian, natural tradition and the cultural mentality it birthed that were dominant in the Lithuanian and Latvian communicative memory. The cultural mentality's reflections were

conveyed using the destructive imagery of agrarian, rustic culture and disappearing landscape that expressed the collective psychosocial sensibilities of the time. Simultaneously, continuity was pursued and emphasis was placed on regional, local memory of a place, which became a part of the national, collective memory. In both nations, using agrarian basis, typologically rather analogous symbolic narratives reminiscent of the rustic, agricultural epic of the Balts were constructed, as well as mythologised, ritualised communal narratives of memory. However, the tendencies of romanticisation and sacralisation were more pronounced in Lithuania, while archaicness and connections to nationality were more dominant in Latvia. The image which expressed symbolic, pragmatic, and sacred conceptual aspects of *land* was at the centre of the Latvians' reflections.

- *The urban dimension* accentuated the most prominent fragments of the collective memory which was actualised in the Revival's literary press and cultural heritage of the Lithuanian and Latvian capitals, Vilnius and Riga. Even though the reflections primarily underlined the national contexts of their history, multiculturalism and multinationalism were also singled out. The historical and contemporary national composition of the cities had an impact on the development of a more diverse culture of memory and transnational memory. The developed images of these two cities as cultural signifiers were dualistic and a bit atypical to the Balts' memory: even though the archaic dimension was dominant in the Latvian agrarian memory, modernist direction was emphasised in the actualisation of urban culture and heritage. The image of Riga as a Western, European, nautical city was cultivated. The collective memory and sociocultural identity of the Latvian capital was more defined by the social, societal, natural, and topographical components. However, at the same time, the "street-name conflicts" in Latvia's capital actualised the national memory, whose development included heavy involvement from the public.

In the memory discourse of Vilnius, the mythological, legendary dominant of the Duke Gediminas, the static, regulated tradition of

statehood was more significant. The focus was not on the sociocultural individuality of the city, which was either already lost or still undiscovered, but on representative, national, state identity. The discussions were primarily not about the (re)storation of a modern, European city, but about the return to the mythical past – the capital of the progenitors, the mythologised space-time, which encompassed the interwar and the times of the ancient Balts.

The **transnational** memory underscored the multiculturalism of Lithuania and Latvia, the characteristics of the national communities' competing memories, the more conflicting moments of the Baltic region's memory. Reflections in the literary press revealed that conflicting memory resulted in the emergence of fragmented, heterogeneous sociocultural identities. The stigmatised memory of the national minorities was mostly related to some traumatic historical event or phenomenon: in the case of the Germans, it was repatriation; for Jews, it was the Holocaust; for the Russian speakers, it was the Soviet time; for the Poles, it was the occupation of Vilnius. During the Revival, these historical moments were returned into the collective memory and reconsidered. The formation and construction of integrated memory culture was slow and fragmented in both countries, mainly initiated by national minorities. The examples of literary biographies, confirmed by symbolic physical returns (visits of Litvak writer Meras, the Polish poet Miłosz) were very important.

One of the alternative sociocultural identity models of the region that emerged in the literary press was the regional, geopolitical memory of the *Baltics* and the ethnocultural memory of the *Balts*. The former was unveiled in the context of the Revival as a projection of a region united by the tragic experiences of the war and the Soviet times. *The Baltic elegies* by Ivask is one of the great example. The author (re)constructs dramatic moments of the Baltic history based on his personal experience and individual memory, as well as mythologized, cultural memory.

The latter mostly implied ethnolinguistic, ethnocultural unity, national tradition, heritage of the ancient Balts. According to literary

reflections, the parallels between the Lithuanian and Latvian collective memory were mostly determined by the shared or similar sociocultural circumstances and historical context of the Balts in the 20th century; some of them emerged from conscious search for commonality, from individual interests, creative biographies or autobiographies; sometimes they were encouraged by impulsive flights of poetic enthusiasm. The memories of both the Baltic and the Balts were also formed by individual initiatives as well as examples of individual (auto)biographies and testimonies of unity.

The conducted analysis of the literary press of the Revival provides the most validation for the existence of typologies and parallels between the shared cultures of commemoration of Lithuanians and Latvians in the late 20th century, whereas the study of specific cases of the expression of collective memory and the content of reflections reveals more differences rather than similarities between these nations' collective memories. Most of the differences were determined by the specific political circumstances and historical development of the states of Lithuania and Latvia.

SANTRAUKA

Ši daktaro disertacija – lyginamasis kolektyvinės atminties, (re)konstruojamos XX a. 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūros lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje, tyrimas. Darbo pavadinimas nurodo tris svarbiausius teminius ir probleminius jo laukus, kuriuos glaustai galima įvardinti raktiniais žodžiais *kolektyvinė atmintis*, *literatūrinė spauda*, *Atgimimas*.

Tyrimo objektas ir tiriamoji medžiaga

Pagrindinis tiriamasis objektas – literatūrinėje spaudoje (re)konstruojama lietuvių ir latvių kolektyvinė atmintis. Lyginamuoju tyrimu siekiama nustatyti ir palyginti tekstinėse refleksijose vyraujančius, simptomiškausius lietuvių ir latvių XX a. 9-ojo ir 10-

ojo dešimtmečių sandūros praeities vaizdinius, apibrėžti jų kuriamo reikšminio diskurso kontūrus, istorinio, sociokultūrinio konteksto atspindžius. Daugiausia tiriama etninių, tautinių bendruomenių atmintis, bet jomis neapsiribojama.

Surinkta medžiaga ir lyginamasis tyrimas išryškina ne tik XX a. pab. lietuvių ir latvių kolektyvinės atminties ir atminimo kultūros paraleles, panašumus bei skirtumus, bet ir Atgimimo kultūros, literatūrinės spaudos ypatumus. Tokiu būdu ši disertacija papildo ne tik minėtų tautų kolektyvinės atminties, bet ir Atgimimo bei literatūrinės, kultūrinės spaudos atminimo kultūros tyrimus.

Įvairialypis disertacijos tyrimo laukas apima skirtingą ir labai įvairią medžiagą, kurią sudaro tiek meniniai, tiek publicistiniai, tiek kritikos tekstai. Ją atrenkant, pasitelktas istorikų 2009–2013 m. vykdytos kompleksinės programos „Atminties kultūra Lietuvoje“ (vad. Alvydas Nikžentaitis) teorinis modelis. Plati objekto ir tyrimo medžiagos aprėptis, viešojoje komunikacijoje aktualizuotų atminties formų įvairovė nulėmė, jog į tyrimą įtraukti keli skirtingi tekstuose reflektuojami atminties kultūros elementai, išryškinantys to meto atminimo kultūros formavimo intensyvumą:

- materialinės atminties formos (pvz., gatvėvardžiai, urbanistiniai objektai, viešosios erdvės, atminties įstaigos, paminklai ir kt. įpaveldinimo praktikos),
- nematerialinės (vad. *minkštosios*) atminties formos (pvz., atmintinos dienos, jubiliejai, valstybės ir miestų mitai, nacionaliniai simboliai, mitologiniai ir kultūriniai herojai, literatūriniai tekstai),
- atminties kultūros diskurso analizė (pvz., debatai praeities tema, trauminės, istorinės patirties refleksijos, proginiai pasisakymai ir kiti komemoraciniai aktai bei gestai),
- atminties kultūros kūrėjai ir nešėjai (valstybės politika, visuomeninės organizacijos, socialinės grupės bei bendruomenės, tautinės kultūros pirmtakai, politiniai, visuomeniniai veikėjai).

Taigi tyrime epizodiškai aptariami įvairūs, struktūriniai kolektyvinės atminties ir atminimo kultūros elementai: kultūriniai produktai, kaip atminties formos ir turiniai, vyraujančios atminties

kultūros tendencijos, jas kuriančios atminimo ir komunikacinės praktikos bei procesai, kontekstinė medžiaga ir jais kuriamas reikšminis diskursas, ryškesni komunikacinės bei kultūrinės atminties sąveikos atvejai. Fragmentiškai tiriama kolektyvinės atminties dinamika ir kaita: tęstinumo, konfliktiškumo ir transformavimosi atvejai. Tekstinių reprezentacijų tyrimą fragmentiškai papildoma kontekstiniai duomenys, leidžiantys nustatyti tikslesnes tiriamų atminties epizodų funkcijas bei reikšmes Atgimimo meto visuomenei.

Tyrimo šaltiniai

Pagrindinis tyrimo šaltinis – XX a. pab. tautinio atgimimo (trumpiau – Atgimimo, latv. *Atmoda*) laikotarpio, chronologiškai apibrėžiamo 1988–1992-ųjų metų riba, lietuvių ir latvių literatūrinė spauda. Atgimimo terminas disertacijoje funkcionuoja kaip apibendrinta chronologinė nuoroda ir kultūrinė kategorija, įvardinanti intensyvų, masinį, visuminį tautinį, pilietinį, politinį, kultūrinį, socialinį judėjimą ir kismą. Jo chronologinės ribos pasirinktos remiantis istorikų chronologiškai tapačiai apibrėžiama XX a. pab. *ref(v)oliucijos* samprata. Tokią apibrėžtį taip pat lėmė ir svarbesnių to meto politinių, socialinių Latvijos ir Lietuvos įvykių chronologija, kulminacinis 1990-ųjų nepriklausomybės atgavimas, kultūrinės spaudos raida ir ypatumai.

Didžiąją dalį medžiagos sudaro lietuvių ir latvių Rašytojų sąjungų leisti literatūriniai leidiniai: savaitraštis *Literatūra ir menas* ir mėnraštis *Pergalė* (nuo 1991 m. – *Metai*), *Nemunas*, jiems beveik analogiškai latvių *Literatūra un Māksla, Karogs* (liet. *Vėliava*) ir *Avots* (liet. *Šaltinis*). Fragmentiškai juos papildoma kultūrinė, socialinė periodika: lietuviškas savaitraštis *Šiaurės Atėnai*, mėnraščiai *Kultūros barai*, *Metmenys*, *Sietynas*, dienraštis *Kauno tiesa*, latvių žurnalas *Zvaigzne* (liet. *Žvaigždė*), laikraščiai *Rīgas Balss* (liet. *Rygos balsas*), *Lauku Avīze* (liet. *Kaimo laikraštis*), *Diena*. Į tyrimą įtraukiamos ir papildomos, Atgimimo chronologines ribas peržengiančios publikacijos, svarbesni išėivijos autorių tekstai bei šaltiniai,

praplečiantys tyrimo medžiagą ir istorinę matymo perspektyvą, išryškinantys joje dominuojančius turinio ypatumus.

Temos aktualumas

Disertaciją aktualizuoja tiek jos pagrindinio objekto, kolektyvinės atminties, tyrimų perspektyvumas ir daugiadėmeniškumas, tiek Atgimimo laikotarpio išskirtinumas, daugiaprasmiškumas, tiek to meto aktualijas ir realijas perteikusios literatūrinės spaudos svarba ir daugiafunkciškumas.

XX a. pab. Atgimimas – įvairialypis kaitos ir perėjimo procesas, visuomeninis proveržis, intensyvus, dinamiškas visuminis virsmas. Tokie sociokultūriniai kismai itin produktyvūs ir kūrybiškai integruojantys: ribinėse kaitos situacijose išryškėja esminiai kultūriniai, istoriniai poslinkiai, įvyksta ideologiniai ir vertybiniai pokyčiai, suintensyvėja individualiosios ir kolektyvinės tapatybės paieškos.

Atgimimas apibrėžtinai ir kaip rekonstrukcinis, restitucinis sociokultūrinis kismas. Reikšminiame to meto diskurse vyravo sugrįžimo motyvas. Vienu svarbiausių uždavinių tapo istorinio pertrūkio, sovietmečiu slėptų „baltųjų istorijos dėmių“ užpildymas, autentiškos atminties paieškos bei susigrąžinimas, vykęs pačiais įvairiausiais būdais.

Atminties kultūrų kitimo XX a. pabaigoje atžvilgiu Lietuvos ir Latvijos atvejai yra reprezentatyvūs kitų šalių bei visuomenių atminties kultūroms. Abi baltų tautos kiekybiniu požiūriu yra nedidelės ir istoriniai įvykiai, paveikę jų likimus, yra daugumos jų kolektyvinės atminties dalis, tačiau sykiu tai pakankamai didelės valstybės, jog jų kolektyvinė atmintis būtų sudėtinga ir įvairialypė.

Išsamesni sociokultūriniai, tarpdisciplininiai Atgimimo tyrimai itin svarbūs: šiuo laikotarpiu suformuotas konservatyvusis XXI a. lietuvių ir latvių kolektyvinės atminties ir ja paremtos tapatybės pagrindas, kuris ilgą laiką santykinai išlieka pastovus ir užima dominuojančią poziciją. XX a. pabaigos Nepriklausomybės atkūrimo įvykiai Lietuvos

gyventojams vis dar yra vieni svarbiausių ir jų pagrindu formuojasi nauja atminties kultūra. Be to, jau yra užaugusi pirmoji gimusiųjų po Nepriklausomybės karta. Pastarosios kolektyvinė atmintis ribojasi būtent šiuo laikotarpiu, tačiau ji jau savaip interpretuojama, joje mažiau asmeninės istorinės patirties. Nors, mažėjant gyvųjų liudytojų, prarandama pirminė šios patirties autentika, atsiveria platesnės galimybės atvirai analizuoti ir vertinti praeitį.

Atgimimo metu formavosi nauja spaudos kultūra ir publicistinio rašymo tradicija. Literatūrinėje spaudoje bei apskritai viešojoje to meto komunikacinėje erdveje taip pat pasireiškė istorinio diskurso kaita, sociodinamika bei nauja intensyvios (savi)raiškos banga. Kultūrinė spauda buvo itin gyvas, dinamiškas, sociokultūrinis reiškinys. Literatūriniai, kultūriniai periodiniai leidiniai Lietuvoje ir Latvijoje neabejotinai buvo tapę intensyvia, paveikia, sutelkiančia kultūrine, socialine, politine jėga, atlikusia daug daugiau funkcijų nei prieš Atgimimą ar po jo. Iki 1991-ųjų populiariausių žurnalų, laikraščių tiražai buvo pasiekę 100 000 egzempliorių ir turėjo itin didelę paklausą. Tad literatūrinė, kultūrinė Atgimimo spauda – atskirų, nuoseklių tyrimų verta sritis, neapsiribojanti žurnalistikos, komunikacijos, literatūrologijos laukais, bet tyrinėtina ir kaip kultūros paveldo dalis.

Nepaisant Atgimimo svarbos ir aktualumo, ši laikotarpį visuomenė, ypač Latvijoje, vertina nevienareikšmiškai, išsamių jo sociokultūrinių tyrimų dar labai trūksta. Dažniau tyrinėjama arba sovietmečio, arba jau Nepriklausomybės laikotarpio atmintis. O išsamūs, lyginamieji lietuvių ir latvių kolektyvinių atminčių, kaip ir literatūrinės, kultūrinės spaudos ar Atgimimo kultūros, tyrimai dar retesni, jų perspektyvos daugiau teorinės nei praktinės, vyrauja aspektinės ar atskirų atvejų analizės, tad ši disertacija – pirmas išsamesnis tokio pobūdžio darbas.

Ilgą laiką baltiškiosios kultūrinės atminties pagrindu buvo etnolingvistinis, etnokultūrinis paveldas, tačiau dabar baltų atmintis vis dažniau tampa regioninės, geopolitinės Baltijos atminties dalimi. Sujungiant lokalumą bei regioniškumą, gali būti formuojamas

alternatyvus, platesnis, įtampas švelninatis kultūrinio, etnocentriško regionalizmo modelis. Dialogiško nacionalinės atminties modelio paieškos Lietuvoje ir Latvijoje vis dar yra vienas svarbesnių uždavinių, o jį plėtojant, tampa akivaizdu, kad tarptautinių sąveikų istorija ir tarpusavio paralelės gali atverti naujas jungtis ir ryšius.

Vengiant išankstinio schematizavimo, verta nuodugniau patyrinti atskirus atminties rekonstravimo atvejus, paanalizuoti ir palyginti, kas ir kaip pirmiausia atsimenama pasirinkto laikotarpio Lietuvos ir Latvijos literatūrinėje spaudoje. Paralelėmis (re)konstruojama gyvoji, aktuali baltų atmintis jau beveik prarasta, nors sykiu – dar neatrasta, todėl kiekvienas išsamesnis tyrimas prisideda prie jos plėtojimo bei atskleidžia nacionalinius giminiškų tautų ypatumus.

Tikslas ir uždaviniai

Pagrindinis disertacinio tyrimo tikslas – atlikti lyginamąją 1988–1992 m. lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje (re)konstruojamos kolektyvinės atminties ir atminimo kultūros analizę, remiantis jos rezultatais, bendrais bruožais charakterizuoti baltų atminties apraiškas bei nustatyti ja grindžiamų nacionalinių tapatybių skirtumus ir panašumus.

Tikslui pasiekti keliami tokie **uždaviniai**:

Teoriniai:

- remiantis kolektyvinės atminties teorijomis, apibrėžti pagrindines tyrime vartojamas atminties koncepcijas (komunikacinė, kultūrinė atmintis, atminimo kultūra, atminties politika);
- glaustai aptarti lyginamųjų atminties, medijų, komunikacijos ir sociokultūrinių tyrimų metodologijas ir jų suderinamumą;
- atskleisti kolektyvinės atminties ir tapatybės sąsajas, išryškinti kolektyvinės atminties dinamikos bei socialumo aspektus;
- derinant lyginamąją analizę ir kolektyvinės atminties teorijas bei taikant sociokultūrinius tekstų tyrimo metodus, sukonstruoti tinkamiausią metodologinę priemonę.

Praktiniai:

- pasitelkiant kolektyvinės atminties teorijas bei taikant sociokultūrinius tekstų tyrimo metodus, sukonstruoti tyrimo korpusą: atsirinkti aktualiausius, reprezentatyviausius ir simptomiškiausius literatūrinės periodikos tekstus, atrasti bendrus jų analizės „pjūvius“ ir lyginimo aspektus;

- iširti (re)konstruojamos kolektyvinės atminties turinį lietuvių ir latvių periodiniuose literatūros leidiniuose, siekiant pagal vyraujančius praeities epizodus, jų semantines ašis ir kitas bendriausias ypatybes apibūdinti jos tipą bei pagrindinius dėmenis;

- iširti 1988–1992 m. lietuvių ir latvių literatūrinės spaudos kuriamo diskurso santykį su bendru tiriamo laikotarpio kontekstu;

- pagrįsti kolektyvinės baltų atminties, XX a. pab. Atgimimo kultūros, literatūrinės spaudos lyginamųjų tyrimų perspektyvas, atskleidžiant jų išskirtines ypatybes;

- pagal pasirinktus gretinimo aspektus lyginant kolektyvinės atminties raiškos formas ir turinius lietuvių ir latvių periodiniuose literatūros leidiniuose, atskleisti ir analitiškai aprašyti pagrindinius abiejų baltų tautų atminties komponentus, tipologinius panašumus ir skirtumus, nusakyti jų tarpusavio ryšius ir tautinę specifiką.

Tyrimo metodologija

Teorinį tyrimo pagrindą sudaro Maurice'o Halbwachso kolektyvinės atminties samprata, Jano ir Aleidos Assmannų komunikacinės ir kultūrinės atminties teorijos. Atmintis suvokiama kaip komunikacijos metu besiformuojantis, praeities pagrindu (re)konstruojamas reiškiny, palaikantis grupinę tapatybę ir (savi)apibrėžtį. Darbui taip pat svarbios Pierre'o Nora atminties vietų bei John'o R. Gillio, Anthony D. Smith'o kolektyvinės tapatybės sampratos. Tyrime pasitelkiami ir medija, komunikacinius ritualus, mitologizavimo, heroizavimo praktikas apibrėžiantys teoretikai. Sujungiant šių mokslininkų teorines prielaidas ir pritaikant jas prie pasirinktos

medžiagos bei konkrečių analizės atvejų, konstruojamas savitas teorinis korpusas.

Plati disertacijos problematika suponuoja tarpdalykinį, kompleksinį tyrimo pobūdį. Tarpdiscipliniškumą lemia daugiasluoksnis atminties fenomenas, patenkantis į istorijos, sociologijos, psichologijos, politologijos, antropologijos, medijų ir kitų sričių studijų laukus. Disertacijoje derinami keli tyrimo būdai: diskurso, sociokultūrinės teksto bei konteksto analizės, analitinis-aprašomasis ir lyginamasis metodai.

Struktūruojant tyrimo medžiagą ir konstruojant analizės korpusą, pirmiausia vykdoma kiekybinė tekstų atranka. Pasirinkta sociokultūrinė jų skaitymo ir interpretavimo metodologija, suponuojanti kontekstinę, diskursinę šaltinių analizę, įtraukiančią istorinius, sociologinius, tekstologinius, literatūrologinius, kultūrologinius bei ideologinius jų aspektus. Taikomos Michelio Foucault (*Michel Foucault*) suformuluotos viešojo diskurso sampratos teorinės prielaidos aktualizuoja teksto bei konteksto santykio problemą: tekstas suvokiamas kaip konteksto veikiamas darinys, bet sykiu – ir kaip kontekstą veikiantis veiksnys. Reikšminis turinys suprantamas ne kaip objektyvi duotybė, o konstruktas, reprezentantas.

Disertacijoje laikomasi kognityvinės nuostatos, kurią patvirtina ir psichologijoje taikoma bendroji epizodinės atminties samprata: tiek individuali, tiek kolektyvinė atmintis nepajėgi atkurti praeities visumos, todėl pagal tam tikrus kriterijus ir aplinkybes pirmiausia atsirenka ir išsaugo esmingiausius epizodus. Tad apie atmintį, ypač kultūrinę, tegalima kalbėti fragmentiškai, aptariant atskiras jos dalis, todėl ir šis tyrimas nepretenduoja perteikti jos visumos. Jas tiriant, paranku pasitelkti kultūrinės tematologijos prielaidas, teigiant, kad reprezentatyvių praeities refleksijų teminiai aspektai, kaip tam tikri diskurso turiniai, struktūruodami sociokultūrinį kontekstą, apibrėžia ryškesnius kultūros, sociumo istoriografinės chronologijos momentus, nurodo dominuojančius kolektyvinės atminties epizodus. Pastaruosius galima skirstyti į tokias apibendrintas kategorines grupes, kaip psichologinės būsenos (pvz., kančia), ideologinės pozicijos (pvz.,

tautiškumas, europietiškas, vakarietiškas), socialinė apibrėžtis (pvz., tremtiniai), laikinė topografija (pvz., tarpukaris, sovietmetis, Nepriklausomybės laikotarpis), asmenybės ir mitologiniai, kultūriniai herojai (pvz., Lačplėsis, Maironis, Lietuvos didieji kunigaikščiai).

Išsamesniam empiriniam tyrimui atsirenkamos žinomesnių Lietuvos ir Latvijos autorių svarbesnės, paveikesnės, pasikartojančios tematikos, praeities kontekstus aktualizuojančios publikacijos. Vengiant vienpusiškumo ir siekiant atskleisti diskurso netolygumus, į tyrimą įtraukiamos ir prieštaringesnės, alternatyvesnės interpretacijos siūlančios, publikacijos. Tuomet vykdomas empirinis tyrimas – kokybinė jų temų bei diskurso analizė: nustatomi refleksijose dominuojantys praeities epizodai ir vaizdiniai, atminties figūros ir vietos, jų reikšmės, tyrime funkcionuojantys kaip (re)konstruojamo atminties diskurso teminės ašys, suvoktinės kaip lietuvių ir latvių tautų bei valstybių atmintis kultūrinėje chronologijoje lokalizuojantys, charakterizuojantys aspektai.

Tyrime taikytas indukcinis principas – analizuoti atskiri tyrimo atvejai, juos susisteminti, pateikiamos apibendrinamosios išvados. Toks kelių skirtingų metodų ir teorijų plotmės tyrimas atveria daugiamates Lietuvos ir Latvijos Atgimimo kultūros, kolektyvinės atminties ir sociokultūrinės tapatybės lyginimo perspektyvas.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro 5 pagrindinės dalys: įvadas, teorinė dalis, analitinė-empirinė dalis, išvados, šaltinių bei literatūros sąrašas. Darbo struktūrą nulėmė pasirinktos tyrimo teorinės ir metodologinės prielaidos bei pati medžiaga, taip pat (re)konstruotas tiriamojo laikotarpio kontekstas. Įvadinėje dalyje aptariamas XX a. pab. Atgimimo laikotarpis, siekiant išryškinti jo įvairiapusiškumą ir išskirtinumą, apibūdinti jo metu plėtotą atminties diskursą, intensyvesnius (re)konstruotos kolektyvinės atminties ir atminimo kultūrų dinamikos ir statikos momentus, pabrėžti literatūrinės spaudos svarbą.

Teorinę disertacijos dalį sudaro du skyriai: „Kolektyvinės atminties samprata ir teorinės tyrimo prielaidos“ bei „Kolektyvinės atminties funkcionavimas spaudoje“. Pirmajame pateikiama išsami kolektyvinės atminties apibrėžtis, aptariamas jos santykis su atminties ir atminimo kultūromis, kultūrinės ir komunikacinės atminties skirtis, išskiriami svarbesni jų dėmenys ir metmenys. Atskiri šios dalies poskyriai skirti aptarti disertacijoje aktualizuotus tyrimo objekto probleminius aspektus – kolektyvinės atminties ir sociokultūrinės tapatybės ryšį, atminties regionus ir bendruomenes.

Antrajame teoriniame skyriuje aptariamas įvairialypis Atgimimo laikotarpio literatūrinės spaudos vaidmuo ir komunikacinės terpės ypatumai. Pabrėžiami pastarajai būdingi komunikaciniai medijų ritualai, atlikę socialinio integravimo funkciją, formavę kolektyvinę atmintį bei komunikuojančių bendruomenės narių savivoką. Išskiriama simbolinių raiškos formų svarba: praeities įvykiai, asmenybės, tapę tam tikrais vertybiniais kodais ar simboliais, mitologizavimo ir heroizavimo praktikomis įtvirtinami kaip universalizuoti, idealizuoti vaizdiniai, kultūriniai paminklai.

Analitinėje darbo dalyje atliekamas empirinis tyrimas. Šią dalį sudaro trys skyriai: „Baltų kultūrinės atminties dominantės“, „Baltų komunikacinės atminties dominantės“ ir „Transnacionalinės atminties metmenys“. Juose išskiriamos ir tarpusavyje gretinamos lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje (re)konstruojamos kolektyvinės atminties dominantės – būdingiausi, simptomiškausi praeities vaizdiniai ir jų reikšmės.

Kultūrinės, komunikacinės atminties dominantės apibrėžiamos tautiniais, politiniais, mitologiniais, kultūriniais-istoriniais metmenimis arba atskirais, konkrečiais reikšminiais aspektais. Juos aptariant svarbios Vasilijaus Safronovo įžvalgos apie atminties tyrimų potencialą Lietuvos istoriografijoje. Pasak jo, pirminė kolektyvinės atminties teorija ne visuomet paranki moderniujų laikų tyrimams, nes pastaruosiuose nebelieka aiškesnės ribos tarp kultūrinės ir komunikacinės atminties, todėl tikslingiau tirti ne konkrečios grupės atminties kultūrinį lygmenį, o medijų viešojoje erdvėje,

komunikacijos terpėje kuriamų reikšmių tendencijas. Taigi disertacijoje laikomasi prielaidos, kad dinamiškuose sociokultūriniuose procesuose šie dėmenys neretai yra susipynę ir sąveikauja tarpusavyje, todėl ir siūlomas struktūravimas daugiau funkcinis, sąlygiškas, griežtomis ribomis neapibrėžtas.

Kultūrinei atminčiai skirta tiriamoji disertacijos dalis išryškina pagrindines Atgimimo laikotarpio spaudoje vyravusias ideologines pozicijas, praities diskursuose (re)konstruotus tautinių, istorinių-kultūrinių, mitologinių herojų vaizdinius, jų reikšminius aspektus bei aktualizavimo praktikas. Pabrėžiant kaitos momentus ir dinamikos judesius bei ryškinant diskurso heterogeniškumą, atskiruose poskyriuose aptariami literatūrinėje spaudoje pasireiškę dekonstravimo, demitologizavimo, deromantizavimo atvejai.

Komunikacinės atminties tiriamojoje dalyje daugiausia dėmesio skiriama trauminiam XX a. pab. lietuvių ir latvių kolektyvinės atminties diskursui, ypač tremties, išėvijos patirties refleksijoms. Atskiruose poskyriuose aktualizuojama literatūrinėje spaudoje (re)konstruota agrarinė, gamtiškoji tradicija, išryškinusi sakralizavimo, mitologizavimo tendencijas, bei urbanistinė atmintis ir paveldas, ypač Latvijos ir Lietuvos sostinių atminties kultūros panašumai ir skirtumai.

Paskutiniame tiriamosios dalies skyriuje gilinamasi į transnacionalinės, geopolitinės atminties problematiką, integruojančią lokalius, tautinius bei globalius, tarptautinius fenomenus, konstruojančią naujus jais paremtų tapatybių (savi)apibrėžties modelius. Aptariamais etnocentrizmo bei daugiakultūriškumo ir daugiatautiškumo raiškos atvejais siekiama išryškinti daugiadėmenių tapatybių fragmentiškumą, atminties ir tapatybių sankirtas, konkuruojančias atminties versijas. Daugiausia tiriama Latvijos ir Lietuvos tautines bendruomenes (žydus, vokiečius, lenkus, rusakalbius) aktualizuojančios refleksijos. Paskutinis poskyris skirtas aptarti regioninio Baltijos ir kultūrinio baltų modelio perspektyvas, baltų ir Baltijos atminties ypatumus.

Ginamieji teiginiai

- XX a. pab. literatūrinė, kultūrinė, spauda buvo vienas iš veiksnių, lėmusių sociokultūrinius pokyčius, ir atliko itin svarbų vaidmenį, formuojant lietuvių ir latvių Atgimimo laikotarpio atminties kultūrą.

- 1988–1992 m. literatūrinė spauda pagrindžia prielaidą, kad Lietuvoje ir Latvijoje Atgimimo metu susiformavo nauja atminties kultūra bei atminties bendruomenės.

- 1988–1992 m. literatūrinė spauda pagrindžia, kad atmintis, praeities refleksijos – vienas svarbiausių to meto individualios ir sociokultūrinės tapatybės komponentų, kuriais Atgimimas apibrėžtinamas kaip rekonstrukcinis, restitucinis sociokultūrinis kismas.

- 1988–1992 m. lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje (re)konstruojamoje kolektyvinėje atmintyje vyrauja šie bendrieji dėmenys: tautinė tradicija, tremties-išėivijos patirtis, tarpukario, sovietmečio refleksijos, agrarinė-gamtinė tradicija ir urbanistinis paveldas, tautinių mažumų atmintis, regioninė atmintis.

Išvados

Kaip rodo atliktas disertacinis tyrimas, 1988–1992 m. lietuvių ir latvių literatūrinė spauda funkcionavo ne tik kaip medijos kanalas, informacinė, komunikacinė priemonė, atspindėjusi Atgimimo realijas ir aktualijas, bet ir kaip aktyvus, paveikus kultūrinis, politinis, visuomeninis veiksnys. Ji intensyviai vykdė ir vieną svarbiausių XX a. pab. Atgimimo uždavinių – autentiškos atminties paieškas bei susigrąžinimą. Aptariamuoju laikotarpiu refleksijose periodikoje vyravo „(su)grįžimo“, „(iš)saugojimo“, „atkūrimo“ motyvai. Praeities dėmuo apibrėžtinamas kaip vienas svarbiausių to meto spaudoje dominavusių (re)konstruotos individualios ir sociokultūrinės tapatybės komponentų. Literatūriniai, kultūriniai periodiniai leidiniai plėtojo savitą atminties ir atminimo kultūrą įvairiais memorialiniais komunikaciniais ritualais, skirtingo žanro publikacijomis:

dokumentine literatūra, autobiografijomis, atsiminimais, proginiais, jubiliejiniais tekstais, interviu su istorikais, kultūros paveldo globos organizacijų atstovais, intensyviomis diskusijomis apie paminklus, gatvėvardžius, istoriniais dokumentais, tremtinių sąrašais, XX a. pradžioje tautinio atgimimo metu aktualizuotais šaltiniais. Ši viešojoje erdveje plėtota atminties ir atminimo kultūra sykiu buvo ir savita buvimo forma, ženklinsi tiek istorinio tęstinumo siekio, tautinės steigties ir savisaugos, tiek konservatyvios, futurofobiškos sąmonės, mitologizuoto mąstymo apraiškas. Visi šie požymiai ir ypatumai – savita Atgimimo kultūros tipologija, kuria remiantis jis gali būti apibrėžiamas ne tik kaip modernėjimo judesys, bet ir kaip rekonstrukcinis, restitucinis sociokultūrinis kismas ir vyksmas.

1) Apibendrintai pagrindines (re)konstruotų atminties formas tirtuose Atgimimo laikotarpio literatūriniuose periodiniuose leidiniuose galima nusakyti dešimtimi prasminių aspektų, išskiriant šias funkcijas:

- komunikacinė-informacinė (literatūrinė spauda – viešosios atminties medija, masinės komunikacijos priemonė: plėtos diskusijos atminties tematika, viešinti tremtinių, iševijoje dingusių žmonių sąrašai, dokumentai, laiškai ir kiti šaltiniai);

- ontologinė-metakalbinė (atminties refleksijos kaip simbolinio buvimo ir mitinio mąstymo forma, mitologizavimo tendencijos, antlaikiška praeitis, egzistavimas atminties bendruomenių pavidalais);

- reprodukcinė-mimetinė (Atgimimo ir valstybingumo kultūra, komunikaciniai, memorialiniai ritualai, cikliškas tradicijų tęstinumas, tarpukario paveldo aktualizavimas);

- testimoninė (istorinės patirties ir praeities liudijimas, teisingumo siekis, tiesos deklaravimas, martirologinis diskursas);

- identifikacinė (individualios, sociokultūrinės tapatybės konstravimas, autobiografijų, sociobiografijų rašymas);

- funkcinė-pragmatinė (paveldo (re)konstravimas, praeities aktualizavimas ir struktūravimas);

- etinė-moralinė (konfliktiški transnacionalinės atminties momentai, viktimizavimo motyvas, kaltės diskursas, probleminiai

kolektyvinės atminties ir tautinių tapatybių sąveikos atvejai, atminimo kultūros ir socialinės atminties sankirtos);

- emocinė-terapinė (trauminės atminties viešinimas, savirefleksija);

- socialinė-mobilizacinė (visuomeniškumas, bendruomeniškumo, kolektyvinių tapatybių kūrimas, nacionalizmo raiška);

- politinė-ideologinė (konkuruojančios tautinių bendruomenių atmintys, atminties politika, galios pozicijos).

Išskirti kolektyvinės atminties metmenys nėra griežtai vieni nuo kitų atskirti ir vieni kitus papildo, o sąveikaudami tarpusavyje, kuria paveikų daugialypį, daugiabalsį atminties diskursą, dinamišką atminties kūrėjų, nešėjų ir visuomenės santykį. Nors Atgimimo laikotarpio, ypač pirmaisiais jo metais, atminties kultūrą konstravęs diskursas ganėtinai monologiškas ir homogeniškas, refleksijomis kurtas įvairialypis, heterogeniškas, daugiabalsis darinys, sudarytas iš įvairių skirtingo turinio elementų. Tiriant pastaruosius, išryškėjo dinamiški kolektyvinės atminties kaitos ir transformavimosi momentai: kultūrinės ir komunikacinės, individualios ir kolektyvinės atminties sąveikos, autobiografinės ar archyvinės kultūrinės atminties virtimas viešąja, veikliąja socialine ar nacionaline atmintimi. XX a. 9 dešimtmečio pab. literatūrinės, kultūrinės spaudos, Rašytojų sąjungos atstovai, literatūrologai, literatai ir kiti tekstų autoriai šiuose (re)konstravimo procesuose atliko sujungiančio, telkiančio tarpininko ar net aktyvaus atminties kūrėjo vaidmenį. Didžiąja dalimi būtent jie įtvirtino naujai aktualizuotas kultūrinės atminties figūras. Neretai žinomesnių, įtakingesnių autorių literatūrinės, tekstinės (auto)biografijos tapdavo kultūrinės atminties, sociobiografijos dalimi ir atvirkščiai – kolektyvinės atminties fragmentai, istorinės atminties motyvai virsdavo jų kūrybos pagrindu.

2) Atgimimo metu lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje vyko ne tik kiekybiniai, bet ir kokybiniai pokyčiai, formavosi nauja atminties kultūra bei atminties bendruomenės. 1988–1992 m. lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje aktualizuota tiek etninė, nacionalinė kolektyvinė (t. y. kultūrinė, komunikacinė ar sąveikaujanti) atmintis,

tiek transnacionalinė (t. y. tarpvalstybinė, tarptautinė, regioninė) jos projekcija. Aptariamas laikotarpis atminties kultūros požiūriu buvo nevienalytis, per penkerius metus epizodais tradicijų ir ideologijų kaita, lėmusi tapatybių slinktį, vyko tiek individualiu, tiek kolektyviniu lygmeniu. Pastebimi ir atskirų kartų kolektyvinės atminties ir santykio su tradicija skirtumai. Naujai iškilę kūrėjai, išėivijos ir tautinių mažumų atstovai literatūrinėje spaudoje ir platesnėje viešojoje erdvėje plėtojo polemines diskusijas, neigė tradicionalizmą, nusistovėjusias, reglamentuotas normas. Kaip ryškesni dekonstravimo, demitologizavimo, deromantizavimo atvejai minėtini literatūrinėje spaudoje publikuotas Dzintaro Suodumo romanas *Lačplėsis tremtyje ir didvyrių konferencija*, Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris* ir *Jauno žmogaus memuarai*, Sigitos Gedos poezija.

3) Atgimimo laikotarpio literatūrinėje spaudoje (re)konstruotos **kultūrinės** lietuvių ir latvių atminties pagrindą, o sykiu ir patį Atgimimą galima apibūdinti 4 esmingesniais sąveikaujančiais metmenimis (tautiniu, kultūriniu, politiniu, mitologiniu). Pastarųjų skirstymas sąlygiškas, daugiausia nulemtas reglamentuotos, oficialios valstybinės atminties kultūros politikos, susijęs su ideologizuotais, politizuotais kultūriniais, valstybiniais, tautiniais jos aspektais.

- *Tautinių matmenų paralelė* išryškino šiuos lietuvių ir latvių tautinės tradicijos dėmenų ypatumus: gretinant du Atgimimo metu aktualizuotus svarbesnius XX a. pab. kultūrinėje atmintyje figūravusius tautinės kultūros pirmtakus, ideologus (latvių Brastinį – lietuvių Šalkauskį) bei jų tautinių ideologijų principus, paaiškėjo, kad abi tautos turėjo minėtų ideologų reprezentuojamą pastovų, konservatyvųjį tautinės tradicijos sluoksnį, esminius tautiškumo sampratos principus, kuriuos didaktiniu, reprodukcinu, memorialiniu būdu, kultūrinių, tautinių autoritetų, ideologų pavyzdžiu mėginta sugrąžinti į kultūrinę apytaką ir diegti ir į to meto visuomenės savimonę. Latvių ideologo atveju labiau remtasi senąja baltų religija ir kitu baltišku paveldu, savaiminės universalizuoto latviškumo vertės matu, o lietuvių atveju – katalikiška kultūros tradicija, santykiu su europietiškumu, vakarietiškumu. Kritiškas nuotolis buvo būtina

permąstymo forma, dėl kurios šie ideologai atsidūrė tarpinėje atminties ir užmaršties pozicijoje ir daugiau buvo reflektuojami atminimo kultūroje, bet intensyvaus interpretavimo ir reflektavimo visuomenėje nesulaukė. Kitaip tariant, nors ir buvo aktualizuoti, jie labiau veikė kaip kaupiamieji, stabilūs kultūrinės atminties dėmenys, bet veikliaja, kolektyvines tapatybes kuriančia atmintimi netapo.

- *Kultūrinių matmenų paralelė* išryškino šiuos Atgimimo meto lietuvių ir latvių kultūrinėje atmintyje figūravusių XIX a. pabaigos nacionalinio judėjimo veikėjų, kultūrinių herojų (latvių Rainio, Pumpuro, Barono – lietuvių Maironio, Basanavičiaus, Donelaičio, Vydūno, Kudirkos) aktualizavimo ypatumus: latvių refleksijose ryškesnis individualizuotas, kanonizuotas kultūrinių herojų modelis. Jame kultūriniai herojai suvokti kaip visuotini universumai, tautinių idealų išraiškos, vyravo simbolinės įsmenintos tautiškumo raiškos formos. Ryškiausias jų pavyzdys – poetą Rainį aktualizavusios refleksijos. Vyravo pozityvistinis vertinimas. Konstruotas universalizuotas tautinius, žmogiškuosius, politinius, dvasinius ir literatūrinius idealus sujungiantis poeto vaizdinys. Daugkartinis ir intensyvus jo vertės ir svarbos liudijimas tekstuose įgijo patetikos ir tapo viešu, ritualizuotu komunikaciniu aktu, žodiniu minėjimo ritualu. Lietuvių individualių kultūrinių herojų „panteonas“ fragmentiškesnis, labiau išsiskaidęs ir kolektyvinėje atmintyje veikė pasyviau nei latvių. Prasminiai turiniai daugiausia sieti su valstybingumo tradicijų tąsa. Intensyviausiai reflektuotas Maironis, kuris, kaip ir Rainis, funkcionavo ne tik kaip statiška kultūrinės atminties figūra, bet ir kaip visuomenines tapatybes kuriantis dinamiško komunikacinės atminties diskurso dėmuo, Atgimimo simbolinė figūra.

- *Mitologinių matmenų paralelė* išryškino šiuos Atgimimo metu intensyviausiai aktualizuočių folklorinių, mitologinių (latvių Lačplėsis), mitologizuotų legendinių herojų (Lietuvos didieji kunigaikščiai Vytautas, Gediminas) ypatumus: latvių atveju mitologinis kultūrinės atminties matmuo vėlgi pastovus, kanonizuotas, o lietuvių – fragmentuotas, nėra vieno dominuojančio herojaus, kurį simboliškai pakeitė mitologizuoti Vytauto, Gedimino

vaizdiniai. Taip latvių atveju sugrįžta į suistorintą, sudabartintą mitinį, abstraktųjį laiką, lietuvių – atsigręžta į tarpukario valstybingumo tradicijas. Ši tendencija perteikė ir bendrąjį ryškiausią šių tautų kultūrinių atminčių skirtumą: latvių atveju dominavo folklorinis, mitologinis, lietuvių – istorinis, politinis dėmuo. Tai pirmiausia nulėmė ir šių tautų raidos skirtumai, vėliau įtvirtinti ir literatūrinėmis, kultūrinėmis tradicijomis. Latviai visais laikais daugiausia rėmėsi folkloriniu, mitologiniu pagrindu, o lietuviai dažniau didžiuodamiesi gręžėsi į savo valstybingumo tradicijas. Daug atgarsio sulaukusi Lačplėšio paminklo istorija, Lietuvoje neišsprendžiamų ginčų sukėlė kunigaikščių įpaminklinimo atvejai signalizavo atnaujintos atminimo kultūros steigties momentus, o aktyvios visuomenės reakcijos šiuose procesuose rodė ir šių herojų funkcionavimą komunikacinės atminties diskurse, išryškino oficialiosios, reglamentuotos kultūrinės ir dinamiškos komunikacinės atminties sankirtas ar samplaikas. Lietuvoje „paminklų kovos“ buvo intensyvesnės.

- *Politinių matmenų paralelė* išryškino dviejų Atgimimo laikotarpiu labiausiai aktualizuotų, naujai kolektyvinėje atmintyje įtvirtintų, su tautinio valstybingumo tradicijomis, tarpukario kultūra siejamų politinių figūrų, latvių prezidento Ulmanio ir lietuvių Smetonos, atminimo kultūros ypatumus. To meto literatūrinėje spaudoje ir bendrai viešojoje erdvėje daug intensyviau reflektuotas latvių politikas. Vyravo pozityvios faktografinės Ulmanio reprezentacijos, kuriomis kurtas heroizuotas, mitologizuotas jo portretas. Tačiau literatūrinėje, kultūrinėje spaudoje refleksijų būta ne tiek jau daug, dauguma tekstų parašyti politinių, istorinių interesų turinčių autorių. Būta ir pavienių kritinių vertinimų, bandymų demitologizuoti šį politiką. Smetona literatūrinėje spaudoje mažiau mitologizuotas, aptartas fragmentiškiau, lakoniškiau nei latvių politinis veikėjas. Itin intensyviai reiškėsi istorikas Alfonsas Eidintas, siekęs paneigti mitologizuotą, neigiamą Smetonos įvaizdį. Tačiau išėivijoje minėti politiniai veikėjai vertinti priešingai – Ulmanis labiau kritikuotas, o Smetoną siekta iš naujo įtvirtinti kolektyvinėje atmintyje.

4) XX a. pab. Atgimimo laikotarpio lietuvių ir latvių spaudoje (re)konstruotoje **komunikacinėje** atmintyje galima išskirti tris pagrindinius ją apibūdinančius metmenis: trauminį, agrarinį-gamtinį ir urbanistinį, kurie nurodo svarbesnius viešojoje erdvėje naujai aktualizuotus ir visuomenės intensyviai reflektuotus kolektyvinės atminties dėmenis.

- *Trauminis matmuo* apibrėžė lietuvių ir latvių komunikacinėje atmintyje vyravusią (po)sovietinę kentėjimo patirtį ir ja paremtą sociokultūrinę tapatybę. Tremtis tapo universalizuotu literatūrinių biografijų ir asmeninių liudijimų įvaizdžiu, daugiausia sietu su išvietinimo, namų, gimtinės, artimųjų praradimo patirtimis, „vidinės emigracijos“ jausenomis. Skaudžias patirtis rašantieji itin intensyviai reflektavo literatūrinėje spaudoje. Lietuvių literatūrinėje spaudoje, tarpininkaujant Marcinkevičiui, Sajai, leidinių redakcijos nariams, pasirodę Grinkevičiūtės tremties atsiminimai pradėjo formuoti šios tragiškosios patirties atminimo kultūrą. Individuali, autobiografinė, archyvinė trauminė atmintis tapo komunikacinės, o vėliau ir kultūrinės atminties dalimi. Jos pagrindu (re)konstruota heroizuota, mitologizuota, martirologinio pobūdžio tautinė, sociokultūrinė tapatybė, kurioje vyravo kančios motyvas.

Latvių atveju intensyviau reflektuota išeivijos (*trimda*) patirtis, kurioje pabrėžtos išorinio, fizinio ir vidinio svetimumo būsenos. Lietuvių išeivijos refleksijose vyravo sugrįžimas motyvas. Refleksijomis spaudoje siekta išvykusius, nutolusius tiek fiziškai, tiek kultūriškai, tiek morališkai grąžinti į lietuvių kultūrinę erdvę, sykiu įtikinti, kad išėjusieji vis dėlto sugrįžta. Poeto Brazdžionio sugrįžimas buvo ilgai lauktas istorinis, tautinis, kultūrinis įvykis, politinis gestas. Tiek latvių literatūrinėje spaudoje refektuotas svetimumas, tiek lietuvių sugrįžtančiųjų laukimas sykiu perteikė ir krizines Atgimimo laikotarpio kintančios, nestabilios, fragmentuotos modernųjų laikų tapatybės būsenas.

- *Agrarinis-gamtinis atminties matmuo* išryškino lietuvių ir latvių komunikacinėje atmintyje vyravusius agrarinės tradicijos bei jos sukurto kultūrinio mentaliteto kaitos atspindžius. Pastarieji perteikti

destrukciniais to meto kolektyvines psichosocialines jausenas išreiškusiais nykstančios žemdirbiškosios, valstietiškosios kultūros ir kraštovaizdžio vaizdiniais. Sykiu siekta tęstinumo, pabrėžta regioninė, lokali vietos atmintis, tapusi nacionalinės, kolektyvinės atminties dalimi. Kaip ir išeivijos patirties atveju, išėjimas, dramatiškas gimtosios erdvės palikimas sietas su egzistenciniais, ontologiniais pokyčiais, įtvirtintais ir literatūrinėmis biografijomis. Tipologiniu požiūriu abejose baltų tautose agrariniu matmeniu konstruoti gana analogiški, valstietiškąjį, žemdirbiškąjį epą primenantys simboliniai, mitologizuoti, ritualizuoti bendruomeniniai atminties pasakojimai. Tik lietuvių atveju labiau atsiskleidė romantizavimo, sakralizavimo tendencijos, latvių – archajiškumas ir sąsajos su tautiškumu, kurių centre atsidūrė simbolinis, pragmatinius ir sakralinius žemės prasminius aspektus išreiškęs vaizdinys.

- *Urbanistinis matmuo* dar labiau išryškino miesto ir kaimo, kaip iš esmės skirtingų atminties ir individualios ir sociokultūrinės tapatybės steigties vietų, dialektiką. Atgimimo metu literatūrinėje spaudoje aktualizuoti svarbesni Lietuvos ir Latvijos sostinių, Vilniaus ir Rygos, kolektyvinės atminties ir kultūrinio paveldo fragmentai. Nors refleksijomis pirmiausia pabrėžti nacionaliniai jų istorijos kontekstai, išskirtas ir daugiakultūriškumas bei daugiatautiškumas. Istorinė ir tuometinė tautinė miestų sudėtis turėjo įtakos įvairesnei atminties kultūrai ir transnacionalinei atminčiai atsirasti.

Plėtoti baltų atminčiai kiek neįprasti, dvilypiai šių miestų kaip kultūrinių ženklų–vaizdiniai: nors latvių agrarinėje, žemdirbiškoje atmintyje dominavo archajiškumo matmuo, aktualizuojant urbanistinę kultūrą ir paveldą, pabrėžta modernistinė kryptis. Juos apibendrintai galima įvardinti taip: Rygos, kaip vakarietiško, europietiško, jūrinio miesto, ir mitologinę valstybingumo tradiciją išreiškiančio Vilniaus. Latvijos sostinės kolektyvinę atmintį ir sociokultūrinę tapatybę labiau apibrėžė miesto socialiniai, visuomeniniai, gamtiniai, topografiniai dėmenys, o aktualizuoti Vilniaus kolektyvinės atminties metmenys pabrėžė ne miesto sociokultūrinį, topografinį individualumą, kuris jau buvo arba prarastas, arba dar neatrastas, bet reprezentacinę tautinę,

valstybinę tapatybę. Pastarajam itin svarbūs buvo ir istorinių tautinių bendruomenių (litvakų, lenkų) atminties pasakojimai. Jie atvėrė naują, atviresnę Vilniaus istoriografijos interpretavimo galimybę, kurioje tautinių bendruomenių pasakojimai buvo integruojamas į romantizuotą tautinį, stigmatizuotą trauminį nacionalinį naratyvą. Asmeninės, kūrybinės kultūrinių figūrų-atminties nešėjų biografijos, jų individuali atmintis dalyvavo kolektyvinės atminties diskurse.

5) **Transnacionalinė** atmintis išryškino daugiakultūrės Lietuvos, Latvijos tautinių bendruomenių konkuruojančių atminčių ypatumus, konfliktiškesnius Baltijos regiono atminties momentus. Refleksijos spaudoje atskleidė, kad būtent konfliktiška, konkuruojanti atmintis tapo pagrindiniu fragmentiškos, nevienalytės transnacionalinės kolektyvinės tapatybės dėmeniu. Stigmatizuota tautinių bendruomenių atmintis stereotipiškai sieta su koku nors traumiiniu istoriniu įvykiu ar kultūriniu reiškiniu: vokiečių atveju – su repatriacija, žydų – su holokaustu, rusakalbių – su sovietmečiu, lenkų – su Vilniaus praradimu. Atgimimo metu šie istoriografiniai momentai grąžinti į kolektyvinę atmintį ir naujai permąstyti. Abejose valstybėse integralios atminties kultūros formavimasis vyko lėtai ir fragmentiškai, daugiausia tautinių mažumų atstovų iniciatyva. Itin svarbūs buvo literatūrinių biografijų pavyzdžiai, patvirtinti ir simboliniais fiziniais sugrįžimais (lietuvių kilmės litvako Mero, lenkų poeto Miłoszo apsilankymai Lietuvoje).

Kaip vienas iš alternatyvių sociokultūrinių regiono tapatybės modelių literatūrinėje spaudoje iškilo regioninė, geopolitinė Baltijos bei etnokultūrinė baltų atmintis. Pirmoji Atgimimo kontekste atsiskleidė kaip geopolitinė tragiškųjų karų, sovietmečio patirčių suvienyto regiono projekcija. Ivasko eilėraščių ciklas *Baltijos elegijos* – vienas ryškesnių šios atminties pavyzdžių, kuriame poetas, remdamasis tiek savo asmenine patirtimi ir individualia atmintimi, tiek mitologizuota, kultūrine atmintimi, (re)konstruoja dramatiškus Baltijos istorijos momentus.

Antrosios pagrindu daugiausia tapo etnolingvistinė bendrystė, tautinė tradicija, etnokultūrinis paveldas. Vienais atvejais kolektyvinė

baltų atmintis nulemta išorinių veiksnių – bendrų XX a. istorijos momentų, sociokultūrinių aplinkybių panašumo, kitais – kylanti iš sąmoningų bendrystės paieškų, asmeniškų rašytojų interesų, kryptingų autobiografijų ar poetinės kūrybos.

Atlikta Atgimimo laikų literatūrinės spaudos analizė labiausiai pagrindžia bendrųjų XX a. pab. lietuvių ir latvių atminimo kultūrų paralelių bei tipologijų buvimą, o tiriant konkrečius kolektyvinės atminties raiškos atvejus, refleksijų turinį, labiau išryškėja šių tautų bendros atminties skirtumai nei panašumai. Dauguma skirtumų nulemti specifinių Lietuvos ir Latvijos valstybių politinių aplinkybių, istorinės raidos. Pagrindiniu (re)konstruojamos bendros baltų atminties dėmeniu išlieka tarpukario, sovietmečio, tremties-išeivijos patirties refleksijos, agrarinis-gantiškasis matmuo bei kultūrinis, etnolingvistinis paveldas.

LIST OF PUBLICATIONS ON THE SUBJECT OF THE
DISSERTATION
PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

[„Lyginamųjų lietuvių ir latvių kolektyvinės atminties tyrimų problematika: Baltijos ir baltų atminties sampratos“, in: *Lituanistica*, 2017, t. 63, Nr. 4 \(110\), p. 255–268.](#)

[„Tautinės tapatybės \(re\)konstravimas XX a. pab. tautinio atgimimo laikotarpio lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje“, in: *RESPECTUS PHILOLOGICUS*, 2016, Nr. 30 \(35\), p. 45–54.](#)

LIST OF PAPERS READ IN SCIENTIFIC CONFERENCES PRANEŠIMŲ MOKSLINĖSE KONFERENCIJOSE SĄRAŠAS

„Lietuvių ir latvių kolektyvinės atminties paralelės XX a. pabaigos tautinio atgimimo laikotarpio literatūrinėje spaudoje“ (international conference *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā 24: Latvijai, Lietuvai, Igaunijai – 100*, Liepāja: University of Liepāja, Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia, Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vytautas Magnus University, 2018-03-15/16).

„Šventosios latvių kolektyvinės atminties ir sociokultūrinės tapatybės (re)konstravimas dokumentiniame filme *Vėjų žemė*“ (international scientific conference *TELL ME*, Kaunas: VU KHF, 2016-04-25).

„Kolektyvinė atmintis 1988–1992 m. lietuvių literatūrinėje spaudoje“ (10th academic summer seminar *Literatūros salos 2015* dedicated to the 250th birth anniversary of M. K. Oginskis and 140th birth anniversary of M. K. Čiurlionis, Žadvainiai (Rietavas Municipality), tourism homestead “Jūrvingė”: LLTI/VU, 2015-07-21/24).

„Tekstų ir kontekstų sąveikos XX a. pab. lietuvių ir latvių literatūrose“ (conference of doctoral students *Doktorantų Agora: kontekstų pinklės*, Vilnius: LLTI/VU, 2015-05-29).

„Ribiškumo raiška nepriklausomybės atkūrimo laikotarpio lietuvių ir latvių prozoje“ (tarptautinė konferencija *Lietuvių literatūra ir kultūros kontekstai*, Druskininkai: VU, 2015-03-05/07).

“Memory and Identity in Lithuanian and Latvian Literatures in the National Revival Period in the Late 20th Century” (tarptautinė konferencija *The Changing Baltics: Cultures within a Culture*, Ryga: Latvijos universitetas, 2014-09-29/30).

BRIEF INFORMATION ABOUT THE CANDIDATE

Viktorija Jonkutė (born in 1987) graduated from Vilnius University in 2007 with a BA degree in Lithuanian Philology (Baltic languages). She continued studying at Vilnius University and graduated with a MA degree in Semiotics in 2009. As an exchange student she was studying cognitive semiotics at Aarhus University in Denmark. In 2019 she finished her PhD in Literary studies at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore and Vilnius University. She did an internships twice at the University of Latvia in 2015 and in 2016.

During her studies the candidate was working in cultural, educational institutions, translating from Latvian, participating in scientific and cultural projects of Baltic studies. She was awarded the Baumanis Grant for creative project of the documentary film *Closer to the Land beyond the River* by The Association for the Advancement of Baltic Studies (USA).

TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĘ

Viktorija Jonkutė (g. 1987) 2007 m. Vilniaus universitete baigė lietuvių filologijos (baltų kalbų šakos) filologijos bakalauro studijas. 2009 m. tame pačiame universitete įgijo semiotikos studijų magistro kvalifikacinį laipsnį. Pagal *Erasmus* mainų programą Danijos Aarhuso universitete studijavo kognityvinę semiotiką. 2019 m. baigė jungtines Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bei Vilniaus universiteto literatūrologijos doktorantūros studijas. Jų metu 2015 m., 2016 m. stažavosi Latvijos universitete.

Studijų metu disertantė dirbo kultūros, švietimo įstaigose, vertė iš latvių kalbos, dalyvavo baltistiniuose moksliniuose bei kultūrinuose projektuose. Už vieną jų (meninės dokumentikos filmą „Arčiau žemės anapus upės“) jai skirta Baltijos studijų plėtros asociacijos (JAV) Baumanio stipendija

NOTES

NOTES

Vilnius University Press
9 Saulėtekio Ave., Building III, LT-10222 Vilnius
Email: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Print run copies 45